

Nemzethalál és szenvedéstörténet

EGY „TRAUMAFELDOLGOZÓ” MÓRA-CIKK SZERKEZETE
ÉS SZEMANTIKAI RÉTEGEI

1

A *Trianoni Szemle* 2023. évi 3–4. száma, amely „különszámnak” mondja magát, újraközölte Móra Ferenc (1879–1934) egyik cikkét egy fölvezető kopffal: „Odahaza megkezdték Móra Ferenc munkáinak összkiadását. Az 1920-ban írott művek közül természetesen hiányzik »A sír, hol nemzet süllyed el...« című írás, ez ugyanis nem illik abba a Móra-portréba, amit a népi demokrácia kialakított róla. A kérdéses írást alább közöljük.” E kopf kapott egy magyarázó lábjegyzetet is: „Móra Ferencnek ez az írása az Amerikában megjelenő *Katolikus Magyarok vasárnapja* című folyóirat 1981. szeptember 13-i számában (88. évf. 34. sz.) jelent meg.” A közlés e két kísérszövege nehezen nevezhető filológiai vagy/és textológiai remeklésnek, hiszen még az az alapadat is hiányzik belőle, hogy az író szövege hol és mikor jelent meg, megfogalmazásuk viszont erősen ideologikus telítettségű. A közlés egyértelműen ideológiai gesztus, a vélelmezett „történelemhamisítás” ellen lép föl. S mint ilyen, beleillik a mai, „aktuális” nerista emlékezetpolitikai diskurzusba.

A *Trianoni Szemle* fölvetésére ezért érdemes röviden reflektálni. Móra elég jó újságíró volt ahhoz, hogy írásának elemzése tanulságos legyen számunkra.

2

A szóban forgó cikk a *Szegedi Napló* 1920. január 18-i számában jelent meg névtelenül.¹ Hogy a cikk nincs jegyezve, nem anomália, nem is rejtőzködés, a *Szegedi Napló* vezércikkei akkoriban így jelentek meg. A névtelenségben maradó szerző többnyire maga a főszerkesztő, azaz Móra Ferenc volt, a szóban forgó cikket is ő írta. Szerzőségét Vajda László, a Móra-kutatás egyik megalapozója rég megállapította. Az 1950-es években ugyanis, amikor a kitűnő főiskolai tanár „szilenciumát” a szegedi Egyetemi Könyvtárban töltötte, a Móra-életmű bibliográfiai számbavételét végezte. Vajda a Móra-életmű jó ismerője volt, egyebek közt rengeteg névtelen írást is azonosított – így *A sír, hol nemzet süllyed el...* című vezércikket is. Vezércikk-bibliográfiája (1961) nemcsak a bibliográfusi szorgalom mintapéldája, de stíluskritikai remeklés is. A stílus megragadható jegyei alapján a névtelen írássok egész hálózatát azo-

¹ Vö. *Móra Ferenc vezércikkei. Bibliográfia*, összeállította: VAJDA László, A szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai 47. (Szeged: A szegedi Egyetemi Könyvtár, 1961), 45.

nosította. (A szóban forgó írást egyébként, még 1920-ban, maga az író is sajátjaként emlegette.²)

A cikk létéről az amerikai katolikusok sem „vasárnap”, sem egyéb napon nem tudhattak volna az itthoni „történelemhamisítás” nélkül.

Külön kérdés a cikk értelmezése és értékelése. Az elemzés, stílszerűen szólva, „megér egy misét”.

A Móra-életmű igen kiterjedt, „ismertnek”, azaz szélesebb körben olvasottnak csak az oeuvre kisebb része tekinthető. Népszerűségét tárcái teremtették meg, főleg a húszas évek közepétől, amikor helyi lapjai (*Szegedi Napló*, *Szeged, Délmagyarország*) hasábjairól a fővárosi nagy lapok, a *Világ*, majd a *Magyar Hírlap* hasábjaira is átkerültek. Volt idő, amikor a két-három legolvasottabb, legnépszerűbb magyar írók egyike volt. Ez könyveit is keresetté tette – nemcsak regényeit, de még gyerekkönyveit, sőt verseit is. A tárcák hátukra vették ezeket is. Ennek az olvasásszociológiai helyzetnek a következtében viszont a politikai újságíró, így a vezércikkek írója is jórészt háttérben maradt. A magyar olvasás térképén unokája, a „Vadember” kalandjai sokkal nagyobb súllyal jelentek meg, mint mégoly fontos vezércikkei. Ez nem volt teljesen Móra szándékai ellen. Amikor 1919 után, a keresztény-nemzeti kurzus hívei támadták, „bélyeges” ember lett, a tárcáiban demonstrált önreprezentáció védelmi burkot vont köréje. És bár azt kell mondanunk, tárcái java hitelesen pozícionálja a magyar irodalom mezőnyében, ezzel a sikerrel a magyar sajtótörténet egy nívós és fontos vonulata elsüllyedt Atlantisszá vált.

Ezt az „Atlantiszt” különböző, részben esetleges okokból a kutatás csak töredékeiben tárta fel. Szimptomatikus, hogy máig vannak olyan vezércikk-kéziratok, amelyeket annak idején a cenzúra kirostált, ám azóta sem jelentek meg. Az ok nem politikai tiltás volt, hanem a „szakma” belső érdekharca, személyi áskálódások stb. Én magam például azért álltam el bizonyos terveim megvalósításától, mert az egyik nagynevű kolléga, aki bizonyos feladatokat a saját vadászterületének tekintett, följelentett – majd amikor én félreálltam, a munkát már nem végezte el. Így maradt csonkán például Móra levelezésének kiadása is. A sajtótörténet ráadásul komplex kihívás; a szorosabb értelemben vett médiumon túl irodalom-, ideológia- és politikatörténeti kompetenciát is igényel, és az úgynevezett helyi lapok esetében még a lokalitás viszonyainak pontos és részletekbe menő ismerete is szükséges.

A sors, amely *A sír, hol nemzet süllyed el...* sorsa lett, egyáltalán nem különleges. Egyike a nagy szövegkorpusz kellően föl nem dolgozott darabjainak, és így ma jó anyag a politikai obskurantizmus képviselői számára.

Pedig jobb lenne, ha a cikk alapos elemzése végre megtörténne. Ez szolgálná Trianon hatástörténetének ismeretét is.

² Móra Ferenc levelezéséből. Az MTA könyvtára, az OSZK és a Petőfi Irodalmi Múzeum anyaga, sajtó alá rend. KÓHEGYI Mihály és LENGYEL András (Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Múzeumok, 1979), 89.

Móra egzisztenciája, sok kortársához hasonlóan, több lábon álló, hibrid egzisztencia volt. Szíve szerint „költő” lett volna (sok rossz verset írt), költészetéből azonban nem tudott volna megélni. Újságíró lett, majd a Kultúrpalota munkatársa és párhuzamosan gyerekíró, 1913-tól pedig, mindezek megkoronázásaként, a *Szegedi Napló* főszerkesztője is, nagy íráskötelezettséggel. Szerkesztett és írt, s ekkortól lett, akarva-akaratlan, „politikus” is. Méghozzá nehéz időkben, hamar, már 1914-ben kitört ugyanis a sokadik Balkán-háború, amely pillanatok alatt világháborúvá vált, 1918-ban e háborút az ország elvesztette, a monarchia fölbomlott. 1918/19-ben az összeomlás dekonstruktív forradalma jött. És ezzel még nem volt vége: 1919/20-tól a kisállami lét nyomorúsága, traumaalapú autokráciája is elkövetkezett. Móra mint publicista pragmatikus, az alkalomra reflektáló „politikus” volt. Jól írt. Nézetei szervezőelvév a közérzület megfigyeléséből vonta el. Véleményalakítóként nagy „diplomata” volt. Gondolkodását, elveit a monarchia léte, a „liberális félszázad” átalakuló, szerkezetileg inkogruens világa alakította. Írásaiban persze, többnyire utalásformában, hivatkozási alapként, sokféle eszmetörmelék tetten érhető. Archaikusabb és modernebb eszmék egyaránt. Ám írásai szituációfüggők; a szituáció elemzése adja a lényegüket.

Őszinteség, elemző „okosság” és szerep nehezen szétválasztható nála.

4

A szóban forgó vezércikk, *A sír, hol nemzet sülyyed el...* (1920. jan. 18.) szerkesztői és politikusi pályájának záró fejezetéhez tartozik. Már jóval túl vagyunk 1919 augusztusán, az országban már megtörtént a „nemzeti” sérelmi fordulat, de Szeged és Újszeged még elvágva vannak egymástól. Szeged jó darabig francia megszállás/„védelem” alatt. A Kass mulatozó fehér tisztjei azonban már megkezdték országlásukat, a „fővezér”, Horthy Miklós csapatai élén már bevonult Budapestre, a „bűnös városba”, és Móra barátainak mozgásteret is beszűkült.

Fölmerülhet a kérdés, életveszélyben volt-e ekkor Móra, vagy (ahogy több levele alapján gondolhatjuk) „csak” félt, képzelgett? Utólag nagyon nehéz pontosan megállapítani.

Annyi bizonyos, Móra nem volt bátor ember, nem volt hőstípus, inkább, mondhatjuk, „okos helyezkedő”, aki, ha tehette, kerülte a nyílt konfrontációt. 1920 első felében azonban már tudta, nem neki áll a zászló, védenie kell magát. És annál sokkal okosabb volt, hogy ne vette volna észre, valami nagy történelmi megroppanás mozgatja, erősíti föl a gyarló emberi reakciókat. Valahogy tehát a megroppanást is át kell látnia, ha érteni akarja helyzetét, lehetőségeit.

A cikk – romantikus minták alapján – a nemzethalált vizionálja, és a történeteket a keresztény szenvedéstörténet rituáléiban meséli el. Az empirikus adatok értelmezési keretét a rítus metaforái adják.

(*A cikkírás célja.*) Az első kérdés, ami a cikk olvastán fölmerül: mi volt, mi lehetett Móra célja e cikk megírásával? Diagnózist akart adni? Valószínűleg erről is szó volt. De csak részben lehetett ez a célja. Maga a cikk mondja ki: „Különben mindegy, mi történt és hogyan történt. Az is egészen egyre megy, hogy néhány kilométerrel szűkebb-e vagy tágasabb a határ, mint vártuk, és két-három vármegyével kevesebb van-e Shylock mérlegén. Akit a Golgotára visznek megkötözötnen, magával tehetetlen rabot, minek olvasná meg az a stációkat”, stb. Árulkodó mondat ez. A diagnózisnál fontosabb volt számára, hogy egy aktuálisnak vélt, nagy értelmezési hagyományba illessze be a történeteket. Ezt a hagyományt a romantikus nemzethalál-vízió és a keresztény szenvedéstörténet egymásba fonódása alkotta.

Mindkét részopció problematikus választásnak bizonyult. A romantikus nemzethalál-vízió nem a reális számvetést szolgálta, csak a trauma érzelmi súlyát érzékeltette. A keresztény szenvedéstörténettel való azonosulásnak sem volt kognitív értéke. De mindkettő kéznél volt, és e kettős hagyományba bele lehetett illeszteni az aktuális sérelem történéseit. Móra persze sokkal okosabb és tájékozottabb volt annál, hogy, legalább részben, ne látta volna a valóságos eseményalakítás okait és megfontolásait. Ezekre cikke, ha szórmentén is, utalgat. A részletes, tárgyi elemzés helyett mégis a hagyomány alakítóerejére bízta mondandóját. Miért? Két oka bizonyosan volt. Egyrészt a diagnózis szükségképpen fájdalmasabb lett volna enélkül. Olyan dolgokról is kellett volna beszélnie, amelyek a saját – a magyar – felelősség kérdését is exponálták volna. Másrészt, és ez hasonlóképpen fontos szempontja lehetett, ő, a forradalmakban kompromittálódott újságíró, csak a *közhangulat kontextusában* remélhette elmesélni azonosulását a nemzet tragédiájával. Csak ilyen módon tudta igazolni a traumatizált közvéleménnyel való azonosulását.

(*Csapdahelyzet.*) A cikk súlyos csapdahelyzet szülötte. Egy olyan súlyú és jelentőségű fejleményről, mint a békeföltételek megszületése, a legolvasottabb, legbefolyásosabb helyi lap főszerkesztőjének írnia kellett, állást kellett foglalnia benne – a hallgatás is árulkodó, beszédes állásfoglalás lett volna. S Móra a forradalmak idején exponálta magát (azaz kurzista nézőpontból kompromittálódott), állásfoglalása személyes helyzetét, sorsát is befolyásolhatta. A szegedi közéleti klíma viszont ekkor már erősen neurotizált volt. Móra baráti, munkatársi köréből is többen áldozatául estek e légkörnek.

Szegeden ekkor különítményes tisztként Léderer Gusztáv (1893–1926) főhadnagy, akiről később (Kodelka úr meggyilkolása és földarabolása kapcsán) még kuplé is született, legalább kilenc „atrocitásként” emlegetett gyilkosság-

ban vett részt – tisztársai szerint ő volt a „főúszató”. Aligha véletlen, hogy az 1921 őszen meggyilkolt és Tiszába dobott festőművész, Heller Ödön (1878–1921) halálát is e fehértiszti metódus számlájára írták. (Móra „A festő haláláról” fikciós regényt írt később.) A *Szegedi Napló* szerkesztőségének egyik volt tagja, Móra közeli munkatársa, Berkes Ferenc (1893–1919), aki a „kommün” idején Kecskeméten vállalt politikai szerepet, az ottani „atrocitásoknak” esett áldozatul; november 21-én Orgoványban meggyilkolták, sőt még holttestét is meggyalázták. (Őt Héjjas Ivánék a fogházból rabolták el, hogy meggyilkolhassák.)³ Móra egyik fontos közéleti szövetségese, jó embere, Dettre János, aki mint kormánybiztos főispán, 1918–19-ben sokat tett a viszonyok normalizálásáért, már 1919 őszen emigrációba kényszerült. Ő, emigrálása előtt, pár nappal, 1919. szeptember 13-án nagyon beszédes följegyzést vetett papírra. „Mikor Pheidiaszt azzal vádolták meg kortársai, hogy aranyat lopott az istennő szobráról, Pheidias elrejtette arcát, és szégyellte magát Athén helyett. Most, amikor összecsucott szájjal szégyenkezniem kell a város miatt, akinek mindenemet adtam, az örökkévaló művészet ájtatos szerelme az egyetlen, amely vigasztal és élni segít.”⁴

Móra e napokban félt, veszélyben érezte magát.⁵ Úgy tudta (jan. 20-án), hogy „a franciák kivonulása után letartóztatandó szegediek listáján van”, s félelméről árulkodik megjegyzése: „Mi közel vagyunk Kecskeméthez.”⁶ Valamivel később, február 29-én azt is megállapította: „A mai jogrend vékony kérge alatt az anarchia régi lávája izzik, most nem vörösen, hanem fehéren.”⁷ S jellemző, hogy ekkor ismét leszögezte: „Mi közel vagyunk Kecskeméthez, s rémhírek járnak róla, hogy a ránk jövő héten itt is kecskeméti *recipe* szerint fognak dolgozni.”⁸ E félelem, jól láthatóan, átdefiniáltatta vele önmagát: „én nem szocialista lapszerkesztő vagyok [mint a meggyilkolt Somogyi Béla], hanem minden hivatalos fórum által igazolt s *nemzeti érzéséről ismert magyar költő*.”⁹ Persze január 18-án még „tudta” és le is írta, hogy: „Forradalmak idején nincs szánandóbb és becstelenebb teremtés az újságírónál”,¹⁰ de egerutat keresve folyamatosan a maga átfestésén dolgozott. Január 20-án, azaz két nappal cikke megjelenése után, már Pekár Gyula (1866–1937) államtitkárnak, a kurzus egyik reprezentánsának védelmét próbálta megszerezni magának.¹¹

³ Vö. *Kecskeméti életrajzi lexikon*, szerk. PÉTERNÉ FEHÉR Mária, SZABÓ Tamás, SZÉKELYNÉ KÖRÖSI Ilona, Kecskeméti Füzetek 4. (Kecskemét: Kecskeméti Lapok, 1992) 39–40.

⁴ Közölte: *A művész kitért ajtaja*, szerk. FRAUHAMMER Krisztina (Szeged: Zsidó hitközség, 2024), 218.

⁵ *Móra Ferenc levelezéséből*, 88–99.

⁶ Uo., 90.

⁷ Uo., 94.

⁸ Uo., 94.

⁹ Uo., 95.

¹⁰ Uo., 89.

¹¹ Uo., 90–91.

Ekkor cikkét is elküldte az államtitkárnak, mert – ahogy önmagát jellemezte – azzal „én, a hazaáruló *megadtam Szeged nemzeti gyászának alaphangját*. Minden házban emlékül őrzik most s ezrével csempészik át a Bánátba.”¹² Hogy e hatástörténeti adatok pontosak-e, nem túloz-e Móra, ma már nem tudjuk ellenőrizni. De hogy cikkét azonosulása jeleként küldte meg a kurzuspolitikusnak, az elég nyilvánvaló. S ezzel egybecseng, hogy már 18-án, a megjelenés napján is így jellemezte írását: „csak ma írtam bele [ti. a Naplóba] vezércikket: *magyar átkot, magyar jajt, magyar káromkodást*.” Majd hozzáfűzte: „Mit ér ez is? *Gemitus mortis*.”¹³

Utóbbi (időben korábbi, eseményközeli) megjegyzése azonban elárulja, hogy cikke megírását személyes megrendülése is motiválta. Ez a helyezkedésre szolgáló cikk személyes veszteségélményére épült.

Azaz a cikk, szubjektíve, személyes trauma és gyakorlatias helyezkedés eredményeként született meg.

A megszólalási stratégia megválasztásának tehát tétje volt számára. A feladat, amelyet meg kellett oldani, nem volt leegyszerűsíthető a történeti helyzet paramétereinek fölismerésére és leírására. Az új helyzetben saját köz- és magánéleti újrapozicionálását is el kellett végeznie.

(A szerkezet.) A cikk szerkezetileg voltaképpen egy triptichon. Az első szerkezeti egység maga a cím: *A sír, hol nemzet süllyed el...* Ez vendégszöveg, szerzője Vörösmarty Mihály, a cikk, idézőjel nélkül, csak átveszi, de ez a jelöletlen idézet önkéntelenül is visszautal a *Szózatra*, a 19. századi magyar nemzeti költészet egyik alapművére, és ezen belül a nemzethalál víziójára. Vörösmartynál a „sír” szó tárgyasetben áll, ezt a *t-t* azonban Móra elhagyta, mert számára csak a *nemzethalál*, a sírba süllyesztés volt a fontos. (E motívum a cikkben még többször előjön, azaz beleszövődik a szövegbe.) Ezzel kettős játszma indul. A cikk a magyar nemzeteszme klasszikus szövegéhez kapcsolódik vissza, annak jósló erejére támaszkodik, s ez adja az aktuális magatartás történeti igazolását is. Másrészt a „mai”, 1920-as békeföltételeket a nemzethalál víziójává transzformálja. Ez retorikailag leplezetlen előreutalás. A cikk nem történeti vagy/és politológiai elemzés, hanem lelki beszámoló, „vallo-más”. „Ismét fölszakadnak a magyar nemzet sebei” – idézhetnénk ide e magatartás jellemzésére egy másik régi klasszikus szöveget.

Az alap tehát irodalmi. És a harmadik szerkezeti egység, a cikket záró, versszerűen tördelt ima is túl van a politikai értekező prózán. Első szava: „*Hiszkegy*”, megint szövegekői utalás, idézet a vallási irodalomból, záró szava pedig a vallási rítus megnyilatkozása, záró, megerősítő szava: „*Ámen*.” Magára az imára még vissza kell térnünk, a cikk jellegének felismeréséhez azonban egyelőre ennyi is elég.

¹² Uo., 91.

¹³ Uo., 89.

A tulajdonképpeni cikk a cím és az ima közötti rész; ez a szöveg törzse; ez a második szerkezeti egység. A szövegtörténés legfontosabb része természetesen ez; terjedelmileg is, tárgyilag is, a benne lezajló retorikai folyamat iránya, szerepe és ereje egyaránt megkülönböztetett jelentőségűvé teszi.

(A cikk törzse.) Maga a szöveg tényrögzítéssel kezdődik: „Átadták a magyar békefeltételeket. Debrecen, Csaba, Gyula, Mohács, Pécs a miénk. Elvész: Nagyvárad, Arad, Szatmár, Nagykároly, Sopron, Pozsony, Kassa, Temesvár. Budapesttől északra 30 kilométer, Szegedtől délre 8 kilométer a határ. 35 ezer főből állhat a magyar hadsereg. Az antant a magyar állammal köt szerződést.” Ezek szikár, de érzelmileg nagy erejű adatok, a városnevek önmagukért beszélnek, jelentésük világos, a magyar államiság területi fölbontása, megcsontítása van bennük kimondva. És ami maradt, a városnevek sorolása is veszélyjelzés, a még nagyobb veszteség lehetőségére utal. A két szélső pont, a főváros, illetve Szeged megnevezése mint viszonyítási pont, szintén mellbevágó. Az ország fővárosától 30 kilométerre van az új határ, Szegedtől, a déli végvártól pedig csak mindössze nyolc kilométerre. A politikai geográfia radikális átrajzolása ez. Ami látszólag szimpla megnevezés, a magyar állam szövegbe kerülése is nagy történeti váltást mond ki: az Osztrák–Magyar Monarchia megsemmisítését, térképről való eltűnését. (A Monarchia európai középhatalom volt, Európa harmadik legnagyobb területű állama.)

A cikk ebből a tényrögzítésből indul. A következő bekezdés első mondata lakonikus stílusban vonja le a következtetést: „Az ítélethirdetés megtörtént, és halálra szól.” A stílus lakonikus, de a tartalom metaforikus („ítélethirdetés”, „halál”). Mindkét metafora a jog köréből való, de a metaforizálódás már elemeli a történetet az empirikus fejleményektől, és többletjelentést ad hozzá. A halálos ítélet a legsúlyosabb ítélet, mert teljes megsemmisülést jelent, és visszafordíthatatlanságot. Maga a metafora azonban konvencionális, gyakran, rutinszerűen használt nyelvi kép. Itt mindazonáltal általános, közös hangulat állt mögötte. És e mondat után jön a cikk legerősebb, történeti analógiákkal és metaforákkal dolgozó gondolatmenete, amelynek kognitív teljesítménye is jelentős. Lényege, sűrítve, nem kevesebb, mint az, hogy ez az „ítélet” kínos, gyalázatos és „kimondhatatlanul embertelenebb, mint amilyennel a középkor hordáit letörölték a népek táblájáról”. Azokat „kardélre hányták”, „egy szálig levágták” vagy „az utolsó csecsszopóig kiirtották”. Ami akkor történt, az a cikk szerint „vad idők emberséges törvénye volt”, „a gyors kivégzés”. És a cikk itt lendül föl, a történet specifikumának megértéséhez. A kulcsmondat ez: „Magyarország halálos ítéletén rajta van a nyugati kultúra bélyege.” Móra metaforákban írja le a gyakorlatot, mintha a kéz, láb stb. levágása történt volna. Majd jön az újabb fontos mondat: az ország „[e]lélhet tíz, húsz, talán harminc évig is, míg utolsó lélegzetével és utolsó csepp vérével lefizeti a hadisarcmilliárdok utolsó filléreit”. És a folytatás még erősebb: „A népek önrendelkezési joga is biztosítva van az irtózatos torzó számára,

amelyhez foghatót nem találunk a történelem panoptikumában. Tehet magával, amit akar. Tetszése szerint követhet el öngyilkosságot, éhen halhat, viszarthatja a lélegzetét, vagy keresheti a megváltó megfűlást az anarchia mocsarában. Van annyi mozgási szabadsága, hogy odáig elhempereghessen." Megjegyzése ehhez ironikus: az ítélet „szigorú, de humánus”. „*A huszadik században élünk, nem a tizedikben.*” A békeföltételek e kritikája éles eszű, és – ha metaforákban mozogva is – pontosan adja meg a „középkori” és a 20. századi „nyugati” megoldás differenciaspecifikáját. Németország, Ausztria és Magyarország szétverésének következményei ma már ismertek (nácizmus, újabb világháború, holokauszt stb.), az új államok, például Csehszlovákia, SHS királyság szétesése, a kisebbségi kérdés eldurvulása, és így tovább. És bizonyos, hogy a döntnökök igen végzetesen befolyásolták a történeteket – egész Európa folyamatos süllyedése, pozícióvesztése a világháború lezárásának módjából vezethető le. Móra leírásának kognitív teljesítménye tehát aligha becsülhető le. De a metaforák keretei között maradv a egész kérdést áttolta a retorika dimenziójába, és ezzel maga is a rossz, mentális folyamatokat erősítette.

Az alkalmazott metaforika ugyanis alkalmas a protestálás kiváltására, hangulatkeltésre, retorikai pengeváltásra, stb., de a metaforika képi logikája bezárja a történeteket egy élettani hasonlatrendszerbe, és elveszti az azok konkrét tartalmához való hozzáférést.

Mondhatja valaki, Móra nyilván nem látta át részleteiben az okot, és így nem is tudta azokat tárgyszerűen, pontosan leírni. Ez azonban súlytalan el- lenvetés. Az első világháború alatt az úgynevezett imperializmus-elméletek már elég jól leírták a folyamat dinamikáját (közülük a legismertebb V. I. Lenin könyve¹⁴ a maga idejében elég széles körben ismert lett). És még Szegeden is akadt olyan értekező, rabbi Löw, aki zsinagógai prédikációjában elég nyíltan kimondta, hogy a háború a világpia- ci pozíciók átrendezéséért folyt.¹⁵ És bizonyos: ha az USA beavatkozása nem borította volna föl az erőviszonyokat, a háború talán kisebb egyensúlyi kilengéssel (ergo, kevésbé súlyos következményekkel) zárult volna. Ráadásul a világháború: világháború, össz- szekapcsolja, egyetlen hálózatba integrálja a konfliktusokat, és a lokális konfliktust is globális keretben oldja meg. Az amerikai politika az „önrendelke- zési jog” játékba hozásával, majd a gyakorlati döntésekből való kivonulásá- val legitimációs alapokat adott a legdurvább, mondhatni szétroncsoló béke- föltételek érvényesüléséhez.

Magyarán az egész világgazdasági érdekkonfliktus sok egyoldalú, ember- jogi szósszal való leöntésével súlyosbított lezárása olyan összefüggés, amely-

¹⁴ V. I. LENIN, *Der Imperialismus als höchstes Stadium des Kapitalismus* (Stuttgart: Reclam, 1917).

¹⁵ Vö. pl.: *Az új Tyrus*. Szeged és Vidéke, 1915. ápr. 17.

nek figyelembe nem vétele csak elmélyítette a válságot. Ehhez, sajnos, Móra retorikája is hozzájárult.

6

(Az erőteljes átrretorizáltság fázisa.) A második szerkezeti egység második fele retorikailag már meglehetősen túlsúlyos. Ez már nem is a megértést és a leírást szolgálja. Ez már az áldozati szerepet festi. A magyar „déliabók gyermeklelkű nemzete”, aki „bizakodása várát” mindig „futó habokra építette”, és „reményei köteleit mindig homokból” fonta, és a cikk itt megszólítja ezt a délibabos nemzetet, „az első perctől tudhattad, hogy vesztett pered van a győzők aeropágja előtt, akik köntösödre előre kockát vetettek, mielőtt a vádlottak padjára kerültél volna. [...] El kellett veszned, mert elvesztetted a háborút, és amíg a háború törvénye marad az emberiségnek, addig érvényben marad a Brennusi törvény is: Jaj, a legyőzötteknek! A wilsoni igék selyemálarca alatt a halálfejes igazság, a dermesztő medúzafő, amelynek tekintete elől nincs menekvés.” A realitás mozzanatai és a metaforizáció sajátos módon szerveződik itt egybe. „El kellett veszned, mert elvesztetted a háborút” – ez a tézis a legrealisztikusabb, racionális elemzésben is megállja a helyét. És amikor a „köntös kockára vetéséről” beszél, az is pontosan utal az előzetes nagyhatalmi osztozkodásokra, ám egyúttal már metaforizálja a történeteket: hajdanán ugyanis a kivégzők a kivégzettek holmijait szétsorsolták maguk közt. És az értelmezést ezzel már az aktuális politikából átbillenti a szenvedéstörténet szemantikai közegébe. Az egisztencia- és személyiségroncsoló véres realitásból a festett vérzés mitológiaiájába. Elfedve azt a tény, hogy a magyar névvel emlegetett politikai közösség *nem* a vallási idealizáció „keresztény” közössége, hanem egy nagy világpolitikai konfliktus fegyveres szereplője volt. A wilsoni igék emlegetése is e kettőséget mutatja. A „selyemálarca” és a „halálfejes igazság” mint metafora ügyes és kifejező, ám a folyamat kognitív szerkezetét, belső logikáját teljesen feloldja, leírás és racionális értelmezés nélkül hagyja. És a Brennusi törvény emlegetése is elfedi az aktuális lényegét: a világgazdasági érdekkonfliktusok „modern” erőszakkal való megoldását. Ez a metaforizáció elfedi ezt a tény is, hogy ebben a konfliktusban, mint a német birodalom szövetségese, a monarchia is szerepet vállalt – a harctereken is.

A metaforizáció: mitizál, és a vereséget és az „ítéletet” végzetszerűvé értelmezi át. Itt már sem a „nyöszörgő alázatnak”, sem az „egész világot fenyegető kalandori gőgnek” nincs helye, mondja.

Móra „a testvértelenség jégszigetére szorult magyarságot” lát, és ebből a nézőpontból szól. S itt újabb alkalma adódik a keresztény szenvedéstörténet narratívájába való önmeghatározásra. Üzenete e kontextusban hangzik el: „Íme, az én testem és vérem, vegyétek és egyétek, mert erőim megfogyatkoztak ma, és tehetetlen vagyok, mint a bárány a farkasok között. Kényre-kedvre ki-

szolgáltatottva túrnöm kell, hogy osztozzatok, rajtam, és széttörjétek az idő, az Isten és a dolgok végzetszerű szükségességének ezeréves művét.”

Ebben a mitizált szenvedéstörténeti kontextusban Móra racionális önerősítő megjegyzéseket is tesz. Így mindenekelőtt kimondja: „Tíz évszázad óta sok volt a halálraítélt nemzet Európában, de egyet sem sikerült kivégezni.” (Móra itt Svájc, „az olasz félsziget”, Franciaország és a lengyelek példáit említi: „Lengyelország háromszor került terítékre idegen dinasztiák asztalán, és a Lengyel Köztársaság ma nagyobb, mint valaha volt a lengyel királyság”.)

Kimond féligazságot is, nyilvánvalóan önerősítő szándékkal: „Abban a pillanatban, amelyben taglótok lesújtott a történelmi Magyarországra”, üzen itt Móra a győzteseknek, „megszületett az az *egységes magyar nemzet*, amelyet eddig mi magunk sem ismertünk”. Az *önálló magyar állam* 400 év után csakugyan megszületett ekkor; ha Móra erre gondolt, igaza volt. De állam és nemzet nem azonos. Ha pedig a nemzet szót „aktuális”, szűkített kurzista értelemben használta, akkor értelmezése súlyosan téves. A háború elvesztésével és a rossz reakciók sorozatával (így a zsidók leválasztásának programjával), az a lehetőség, amelyet Ady 1917-ben, a *Korroboriban* fölvezetett, nagyon súlyos törést szenvedett.¹⁶ A „nemzet” éppen hogy megroppant. Móra egy másik, metaforába öltöztetett „jóslata” reálisabbnak bizonyult: „Ti kioltottátok felettünk a napot – magatokra vessetek, ha ezután a villám fog nekünk világitani.”

A dramaturgikus jövőt, azt kell mondanunk, ez a metaforikus jóslat pontosabban írja le.

7

(*Fékezés, önáltatással.*) Móra metaforikája mitizál, és ez mindig, az 1919 utáni Magyarországon pedig kivált veszélyes véleményklímát eredményezett. Móra persze „csak” önfelmentő, afirmatív szerepet szánt cikkének.

Retorikája és implicit intenciója között súlyos feszültség volt. Hogy nem a konfliktusokat akarta élezni, hanem inkább csendesítette volna őket, azt cikkzáró gondolatmenete elég pontosan kifejezi: „*lehajtott fejjel és töviskoszorúsan, mi leszünk a feszületen a megfeszített.* Ne féljete, *mi nem leszünk nihilisták, mi nem dolgozunk pokolgépekkel, mi szegények vagyunk, nem lesz guruló aranyunk a merényletek művészetére, nekünk sokáig nem lesz más fegyverünk, mint a szenvedések könnye, de az égetni fogja a világ szabad népeinek lelkét, mint a vitriol.*” Majd még nyíltabban fogalmaz: „*Mi nem akarunk Európa tűzfészke lenni. [...] Nekünk elég lesz annyi, hogy [...] mikor ezt a szót kiejtik: »mártír«, mindig hozzágondoljuk azt, hogy »magyar«.* [...] *A mi nagykövetünk, a részvét, ott fog lakni a világban, minden nép szívében, amely nem visel láncot.*” Hi-

¹⁶ Vö. KARÁDY Viktor – KEMÉNY István, *Zsidóság a magyar nemzetépítésben. A numerus clausus előtt és az után* (Budapest: Múlt és Jövő, 2023).

hetünk Mórának, csakugyan így gondolta, így remélte. De jóslatának, szükségképpen, épp az ellenkezője következett be. S Mórától sem függetlenül. Retorikája, „logikája” ugyanis erősebb volt, mint az ész intése. (Az olyan cikkei, mint pl. a nevezetessé lett *Konstrukció bombával és ököllel*, amely a *Szeged* 1923. február 22-i számában jelent meg, jól mutatja 1920 eleji véleménye illúzió voltát. Azzal kellett hadakoznia, amelynek bekövetkeztét 1920 elején még tagadta.)

A keresztény szenvedéstörténettel való retorikai azonosulás egyik oka alighanem ennek a temperáló szerepnek a vallási, világnézeti alátámasztása volt. Móra csakugyan fékezni próbálta a belpolitikai küzdelmet, a megtorló, leszámoló purifikáció hevét. Okosságból is, önmagát védendő is. De a magyar megtisztulás víziója, amelyet zárásként is előadott, képmutatás volt vagy önáltatás. Saját retorikája győzte le. A magyar közviszonyok sokkal rosszabb képet mutattak, és még rosszabbakat vetítettek előre. Cikke érvelésmódja nem fékezte, hanem erősítette a keresztény-nemzeti kurzus álságos légkörének tartósulását.

8

(*Imafordulat.*) A *sír, hol nemzet süllyed el...* harmadik szerkezeti egysége, szokatlan módon műfajváltást hoz. A cikk egy *imádságban* folytatódik. A 26 sornyi, versszerűen tördelt szöveg rövid, két-három soros strófákra tagolódik. Ez valamiképpen a főszöveg függeléke, de nem idegen a főszövegtől. Szervesen kapcsolódik a szenvedéstörténeti narratívához. Újdonsága „csak” a műfaja. Ez afféle „népi”, laikus imádság, nem teológus írta, hanem verselési gyakorlattal rendelkező író, aki nem saját, szokásos műfajaiban szólal meg, és az imahelyzetet csak imitálja. Tartalmilag bölcséleti, politikai és személyes megrendülésből fakadó tapasztalatokat vegyít össze, de vallásgyakorló rituális mintázata e szövegnek jól észrevehető. A gyerekíró álnaivitása ez, nagyon is „felnőtt” témában.

Ennek a 26 sornyi, versszerű tördelésű szövegnek nincs saját külön címe. A sorok rövidege, strófikus tagoltsága tipográfiailag jól elkülöníti a főszövegtől. Lehetséges címét és műfaját maga a szöveg adja meg. A szakaszok kezdő, ismétlődő szavai kirajzolják a *hitvallás* műfaji sajátosságait. „Hiszek egy Istenben”, „Hiszek a magyar vérben”, „Hiszek a magyar szívben”, „Hiszek a természetben”, „Hiszek a televényben”, „Hiszek a vizekben”, „Hiszek a kövekben”, „Hiszek a szelekben”, „Hiszek a holtakban/hiszek az élőkben”, majd összegzésként: „Hiszek egy magyar hazában, oszthatatlanságában, feltámadásában és örök életében! Ámen!” Formai, irodalmi szempontból zavarba ejtő szöveg ez, nem vers, csak politikai indítékú vallásimitáció, hitvallás. A „Hiszek egy Istenben” kezdet és „Hiszek egy magyar hazában” végzés, majd az „ámen” lezárulási formula megfelel az imádság, a hitvallás kritériumainak. A szöveg filozófiája magán viseli a természetrajz szakos szerző ter-

mészertcentrikus szemléletét. A természet azonban itt csak a magyar megmaradás föltételeit adja. Az imádság egy-egy frazémája persze fölcillant valamit a szerző tehetségéből, írni tudásából. A természet például „védőhegyek peremével vette körül az Alföld arany tányérját”; vagy a folyók, amelyek parancsszóra sem folynak visszafelé, „ezer év vérevel és verejtékével mosták mélyre ágyaikat”; vagy a kövekre, amelyekből magyar városok épültek, „a magyarság eposzának strófái vannak fölkarcolva” stb. Ezek azonban többnyire nem par excellence ideológémák, ezek inkább csak érzékiséget adó, díszítő elemek, írói, nyelvi „kézjegyek”. Az ideologikumot az olyan sorok képviselik itt, mint az, hogy a magyar vér „ezer év óta csorog e földre”, és „mindig megtermékenyítően és csodatévővé szentesítette azt, mint Krisztus vére a legendák aranykelyhét”. Vagy hogy a szelek a Kárpátokból is „eltépettek sóhajos jajszavait” fogják hozni. Vagy: „a teste fosztott szív evangéliumát”. A holtak pedig „Csaba vitézeivel fognak visszatérni a hadak útján”. De, és ez a lényeg, a jobb vagy kevésbé jó szókapcsolatok egyaránt egy mélyen anakronisztikus műformában jelennek meg. Nincs esztétikai, emberi hitelük és koherenciájuk. Ha viszont az első strófa első szavait és az utolsó záró strófát egybeolvassuk, valami – populáris – hatástörténeti erő mégiscsak hírt ad magáról. „Hiszek egy Istenben”, „Hiszek az egy magyar hazában, oszthatatlanságában és örök életében! Ámen!” Ez a sűrítmény ugyanis kiemelve a részletek narratívarendjéből, föltűnően összecseng Papp-Váry Elemérné „kötelező” iskolai hitvallásával. (Papp-Váryné *Hitvallása a Budapesti Hírlap* 1920. szeptember 8-i számában jelent meg, jóval később tehát, mint Móra imádsága.¹⁷ Szövegét József Attila is „üres harsogás”-ként, „Hitvallás formájába foglalt kül- és belpolitikai koncepciótlanság”-ként jellemezte.¹⁸) Ez az összecsengés persze egyik szerző dicsőségére sem válik, de annyit jelez, az ilyesféle „hitvallás” szerepére volt bizonyos politikai igény. Móra, úgy látszik, ezt jól érzékelte.

A cikk 26 soros verses appendixének, igazi szerepe persze nem egy műkedvelő hitvalló inspirálása volt. Igazi szerepe inkább abban jelölhető meg, hogy a szerző szándékaitól függetlenül felhívja figyelmünket arra az esztétikai, politikai és kognitív mélységre, amelybe a különben okos kommunikátor belenavigálta magát. A cikk egésze ugyanis, Móra újságírói invenciója és rutinja ellenére, *súlyosan tévesztett traumafeldolgozási kísérletre* vall. Maga a megtestesült kognitív disszonancia. Egy nagyon nehéz történeti helyzet tárgyilag pontos leírása és a magamentő helyezkedés nem egyeztethető össze, az értelmezési keret, amelyet a metaforikus diskurzus alakít ki, összemossa a különféle dolgokat, ahelyett, hogy láthatóvá tenné a valóságos összefüggéseket.

¹⁷ Vö. BÍRÓ-BALOGH Tamás, „Egyszerű, rövid, populáris. »Csonka Magyarország nem ország«: a revíziós propagandagépezet működése”, *Forrás* 39, 7–8. sz. (2007): 86–105.

¹⁸ József Attila *Összes tanulmánya és cikkei 1930–1937*, szerk. TVERDOTA György és VERES András (Budapest: L’Harmattan, 2018), II. kötet, 1167.

Maga a metaforika pedig nagymértékben korlátozza a megismerés lehetőségeit, és félreviszi az értelmezést. A cikk végi „imádság” ezt a kognitív kudarcot emblematikus tisztaságban mutatja föl.

9

A sír, hol nemzet sülyyed el... gondolkodástörténeti szempontból sajátos hibrid. A nerista emlékezetpolitika nem teljesen alaptalanul hivatkozik rá – e cikk egyike a keresztény-nemzeti kurzust megalapozó képzeleti és retorikai munkának. Két ideológiai diskurzust egyesít, sérelmi pozícióból. Az egyik egy „modern”, 19. századi eszme, a nacionalizmus, a másik egy kétezere éves világvallás szimbolikus-rituális alapnarratívája. Maga az egyesítés nem Móra originális ötlete, egy fölszínre törekvő „aktuális” koreszméről volt szó. De az már Móra írói-retorikai leleménye, hogy a „nemzeti” sérelmet a világvallás rituális szimbólumaiban jelenítette meg. Ezzel a kereszténység vallási eszméjét politikailag radikalizálta, illetve a nemzeti sérelmet a vallás idiómájában oldotta föl. Ez a kettősség és e megoldás egyik fele erősíti a kurzus szimbolikus hatalmát. Ugyanakkor Móra a keresztény zsidóellenesség explicit megjelenítéséig nem ment el (bár Shylock nevének emlegetése akár erre való utalásként is értelmezhető), „csak” e lehetőség kognitív szerkezetét hozta létre. (A keresztény szenvedéstörténet megkonstruálásával automatikusan egy keresztény/nem keresztény szembenállás tételeződik.) Óvatossága azonban nem véletlen, Móra a kurzus forradalomellenes gesztusait kerüli, sőt – ha óvatosan is – elutasítja azokat. Ennek persze alig van nyoma a cikkben, de *van*. Ezek terjedelmileg, megfogalmazásuk módja szerint is szinte belevesznek a szenvedéstörténeti narratívába. E pontokon a kérdezés viszonylagosító retorikájával is élt, és még ezeket is a magyar büntelenség adalékaiként emlegette. Megoldása szerkezetileg is figyelemre méltó. „Elmondhatjuk”, írta, „hogy a magyar lélek olyan tiszta a háború mocskától, mint a karácsonyi terítő az Isten asztalán, és hogy a gonosztevőket, akik felgyújtották a világot, senki sem utálta úgy, mint a saját vezetőitől gúzsba kötött, felpöckölt szájú, csapra ütött vérű magyar nép.” Majd kérdésbe váltott: „Mosogassuk magunkat a forradalom üszkétől, kormától, hiteljünk rá, hogy tűzön, véren keresztül az élet-ösztön kerestette velünk a menekülés útját, mint a kopók hajszolta vaddal? Mutogassuk rongyainkat, kifosztottságunkat, mindenkitől való megcsalottságunkat, rablókordák pernyés lába nyomát, akik nemzeti és magánjaink leltárából csak egy kincset hagytak meg: a gyűlöletet?” Olyan vádak és olyan öngazolások együttese ez az érvelés, amelyek finoman átstilizálják a történeteket, s így az aktuális „nemzeti” apologetikát erősítik.

A diszkrepancia, ha hangsúlytalan is, észlelhető, árulkodó, és Móra későbbi kurzuskritikájának gyökere ide nyílik vissza. Ez azonban nem elegendő a cikk alapirányultságának megváltoztatásához.

A cikk diagnosztikus teljesítményét – jó néhány finom észrevétele ellenére – elnyomja a kettős mitizáció: a nemzethalál vizionálása és a törtéteknek a keresztény szenvedéstörténet nyelvére való le- és átfordítása. Az ugyanis, amivel a cikk a törtétek súlyát akarja jelezni, a megértés akadályozója lesz. Szimpla érzelmi öngazolás. A nemzethalál vizionálása adott esetben nemcsak erősen túlzó, sőt sokkoló gesztus volt, de a törtétek mibenlétének fölismerését is akadályozza. És a keresztény szenvedéstörténet is, mint premodern narratíva az ízig-vérig „modern” fejlemény megértését is blokkolja: érzelmekre, rituális sztereotípiákra redukálja azt, aminek racionálisan fölismerhető okai voltak. Az első világháború és annak sokrétű következményei ugyanis a kései kapitalizmus mindent átfogó, gazdasági, politikai és kulturális dinamikájának szükségszerű fejleménye volt, s a tőkeértékesítési lehetőségekért és pozíciókért vívott kíméletlen harc első, planetáris kiterjedésű megjelenése. Valami *átfogó, új brutalitás* főpróbája. Kulturális idiómában kifejezve: a későmodern roncsoló, pusztító potenciálja nem érthető meg a premodern megkövesedett, archaikus metaforikájában mozogva, sőt, egyszerűsítő, inadekvát szempontjai és megfontolásai a tényleges bajokat inkább csak fokozzák.

Az imádság, amely a cikk végén mintegy a követendő magatartás sűrítményét adja, anakronisztikus receptet kínál. Önmagában is jól példázza ez valóságértelmezése kudarcát – és a traumaterápia előrelátható sikertelenségét. Az imádság az imádkozó számára hozhat lelki megnyugvást, de nem hatálytalanítja a tőkefunkciókból adódó világméretű létharcot.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

- Hatos Pál 2018: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Bp. Jaffa.
- Lengyel András 1983: *Móra Ferenc „goethei” életéről*. Csongrád Megyei Hírlap, jún. 4. 6.,
- Lengyel András 1985: *Az államkapitalizmusba hajló szociálliberalizmus egy magyar koncepciója. Móra Ferenc 1918 végi politikai programtervezetei = A Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1980-81/1*. Szeged, 285–293.
- Lengyel András 1999: *„Közkatonái a tollnak...” Vázlatok Szeged sajtótörténetéhez*. Szeged, Bába
- Lengyel András összeáll. szerk. 2003: *A szegénység éneke. In memoriam Móra Ferenc*. Bp. Nap Kiadó.
- Lengyel András 2005: *A másik Móra*. Szeged, Bába.
- Madácsy László összeáll. szerk. 1961: *Móra Ferenc levelesládájából*. Szeged.
- Péter László 1965: *Juhász Gyula a forradalmakban*. Bp.
- Péter László 1979: *Móra Ferenc élete dátumokban*. Somogyi-könyvtári Műhely, 1–4. sz. 119–123.
- Péter László 1989: *Móra Ferenc*. Kiskunfélegyháza.
- Vajda László 1970: *Móra Ferenc írásai. Bibliográfia*. Sajtó alá rend. Péter László. Szeged, Somogyi-könyvtár.
- Vajda Lászlóné – Gyuris György 1981: *Írások Móra Ferencről. Bibliográfia*. Szeged, Somogyi-könyvtár.